

سبك ترجمه واژه‌های عربی در رباعیات خیام

أسلوب ترجمة الكلمات العربية في رباعيات الخيام

The method of translating Arabic words in Rubaiyat Alkayyam

م.م. علي سفاح عيسى الموسوي

Ali Sefah Issa Almusawi

ali@colang.uobaghdad.edu.iq

ملخص البحث:

يعد أسلوب ترجمة النصوص الأدبية بفرعيه المنظوم و المنثور من أساليب الترجمة الصعبة نوعا ما والتي تجعل المترجم المختص بهذا النوع من الترجمات يحاول جاهدا إيجاد طرق الترجمة المناسبة لنقل هذا النوع من النصوص من لغة إلى أخرى إلا ان هناك بعض المترجمين المتمكنين قد تفوقوا على أقرانهم في هذا النوع من الترجمة والميزة التي ميزتهم هي امتلاكهم القدرة على الترجمة وكتابة الشعر والنثر بنفس الوقت حيث استطاعوا نقل العديد من النصوص الأدبية المعتبرة من لغاتها الأصلية إلى لغات أخرى بنفس الجودة والكيفية التي صيغت بها وفي هذا البحث تناولنا واحدة من روائع الأدب الفارسي وهي رباعيات الخيام للشاعر الإيراني عمر الخيام وتطرقنا إلى تحليل أسلوب اثنين من عمالقة فن الترجمة وفن الشعر العرب اللذان قاما بترجمة هذه الرباعيات إلى اللغة العربية بأسلوب رائع جدا وهما العراقي احمد الصافي النجفي و المصري احمد رامي كما عززنا ترجماتهم الأدبية بتحليل للأسلوب الذي اتبعاه في نقل هذه الرباعيات إلى اللغة العربية ليتسنى للقارئ العربي الوقوف على بواطن المعاني والصور الشعرية الجميلة التي جاد بها قلم كاتب تلك الرباعيات .

مفاتيح الكلمات : رباعيات – أسلوب – ترجمة – تحليل

Summary :

The method of translating literary texts, with its two branches, Poetry and prose is considered one of the very difficult methods that make the translator who specialized in this type of translation trying hard to find appropriate translation modes to transfer this type of text from one language to another language but there are some skillful translators who have excelled over their peers in this type of translation because they had the ability to translate and write poetry and prose at the same time as they were able to transfer many literary texts from their original languages to other languages with the same quality and styles In this research, we dealt with one of the most important Persian literature, which is the Rubaiyat Khayyam by the Iranian poet Omar Khayyam and we analyzed the style of two great translators and poets who translated the Rubaiyat into Arabic in a very wonderful style. They are the Iraqi Ahmed Al-Safi Al-Najafi and the Egyptian Ahmed Rami we also analyzed their translation methods in translating these the Rubaiyat into Arabic So that the Arab reader can understand the beautiful poetic meanings written by the poet in the Rubaiyat

Key Words : Rubaiyat – style - Translation - analysis

پیشگفتار

شاعر ایرانی عمر خیام یکی از علما و شعرا مسلمان قرن پنجم هجری شمسی محسوب شده است. او از بزرگترین دانشمندان دوره خود است که در علوم مختلفی از جمله ریاضیات، نجوم و شعر تبحر ویژه ای دارد. یکی از زبردستی های این شاعر در سرودن شعر در قالب رباعی است که آوازه ای جهانی برای او دست و پا کرده است. این رباعیات که تعداد واقعی آن از نظر برخی مورخان به چهارده عدد بیشتر نمی رسد، ترجمان بستر اجتماعی و فرهنگی زمانه ای است که خیام در آن می زیسته است. در همه دوره های فرمانروایان تحت تاثیر سرحال اندیشه ای زمانه خویش قرار داشته اند. برخی اوقات با استفاده از سرودن اشعاری به مقابله با شرایط جاری پرداخته و تا آنجا پیش رفته اند که جان خود را از دست داده اند، اما گاهی گوشه گیری را بر ایجاد دگرگونی برتری داده و گوشه نشینی را برگزیده اند (دهخدا، ۱۳۳۱: ۴۷۱). ترجمه عربی رباعیات خیام شالوده سزاور فراهم ساخت که عربی زبانان با یکی از برجسته ترین متون ادبیات زبان فارسی علاقمند هستند و فرهنگ دوستان عرب زبان را بر آن داشت تا هر يك به گونه ای با رباعیات خیام علاقمندی برقرار کنند، در این بحث بر

آن است تا به علاوه بر مقدمه کوتاهی در دو مبحث پیرامون هر دو شاعر و مترجم، یکم سید احمد صافی نجفی از کشور عراق و دوم احمد رامی از کشور مصر و چه طور ترجمه هایی را که مستقیماً از زبان فارسی به عربی برگردانده شده است، همچنان شیوه ترجمه و چگونگی ورود رباعیات خیام به ادبیات عربی را بررسی می کنیم و سپس از تحلیل این شیوه مترجمانه این دو شاعر و مترجم را و چه طور این رباعیات را به زبان ایشان یعنی زبان عربی برگردانده اند با ذکر رأی و نظر من در این خصوص.

مبحث اول:

ترجمه رباعیات خیام:

سبک: احمد رامی

زندگانی احمد رامی:

أحمد رامی شاعر مشهور مصري در سال ۱۸۹۲ م در خانواده ترکی نژاد چشم به دنیا گشود، پدرش در کار پزشکی بود و به هنر و ادبیات علاقمند داشت و پیوسته در خانه خود انجمن ادبی برگزار کرده بود، او به علت ضدیت با اشغالگران کشورش یعنی شاهنشاهی بریتانیا که از نظر سیاسی تابع کشور یونان بود زندگی کرده بود.

احمد رامی هفدر سن هفت سالگی مجبور شد تا مدتی در جزیره تبعید شده بود که به این

جزیره قرار گرفت و زیر تاثیر درگیرندگی آن جای تبعیدی قرار گرفت و توانست دو زبان ترکی و یونانی را فرا گرفت ، سپس مجبور شد خانواده او را رها بکند و برای ادامه تحصیل به مصر برمی گردد و در خانواده خویشاوندان او زندگی بکند. این غیبت و غربت و دوری از اهل خود در شخصیت او تاثیر فراوان داشت ، به گونه که غم و اندوه و فقر بر شخصیت او تاثیر فراوان گذاشت پس از مدتی پدرش به مصر برگشت و دیری نگذشت که بار دیگر مجبور شد به جنوب سودان اعزام کرد و پسرش را در مصر تنها گذاشت تا غم و اندوه دوباره به سراغ او می اندوخت ، در زمینه تحصیلات و دراست احمد رامی ، او در سال ۱۹۱۱م گواهینامه دبلم به دست گرفت و در سال ۱۹۱۴م از در دانشسرای تربیت معلم آموخته شد ، پس از آن در دانشراهای شهر قاهره مشغول به تدریس شد ، احمد رامی یکی از برجسته ترین شاعران و مترجمان که رباعیات خیام را از فارسی به عربی ترجمه کرده بود ، او از دوران کودکی به شاعر زبان فارسی یعنی عمر خیام علاقمند بود و وقتی که هنوز در زمان دانش آموز در دبیرستان تحصیل کرده بود با هنر ترجمه علاقمند و آشنا بود ، و چون به دانشسرای تربیت معلم راه یافت و زبان

انگلیسی را به درجه بالا صحبت کرده بود ، احمد رامی رباعیات به زبان فارسی به روش زیبا و دارای درجه بالا و تیزهوشی در این هنراز دیگر مترجمان امتیاز شده بود و برتری گرفته است (رامی ، ۲۰۱۸ : ۱۲ و ۱۳).

رباعیات خیام و سبک ترجمه احمد رامی: رباعی شماره یک :

ای همفسان مرا ز می قوت کنید
چون درگنرم به می بشوید مرا
* * *

وین چهره کبریا چو یاقوت کنید
وَز چوب رزم تخته تابوت کنید
(خیام ، ۱۳۹۶ : ۳۱)

ترجمه احمد رامی :

هَاتِ إِسْقِنِيهَا أَيُّهَا النَّدِيمُ
وَإِنْ أُمْتُ فَاجْعَلْ غُسُولِي الطَّلَا
* * *

إِخْضَبْ مِنَ الْوَجْهِ اصْفِرَارَ الْهُمُومِ
وَقَدْ نَعَشَى مِنْ فُرُوعِ الْكُرُومِ
(رامی ، ۲۰۱۸ : ۶۱)

رباعی شماره دو :

آمد سحری ندا ز میخانه ما
برخیز که پر کنیم پیمانه ز می
* * *

کای رند خراباتی دیوانه ما

زان پیش که پر کنند پیمانه ما

(خیام ، ۱۳۹۶ : ۶۴)

ترجمه احمد رامی :

سَمِعْتُ صَوْتاً هَاتِفاً فِي السَّحَرِ

هُبُّوا اَمْلَأُوا كَأْسَ الْبَطَلِ قَبْلَ أَنْ

نَادَى مِنَ الْحَانِ غُفَاةَ الْبَشَرِ

تَقَعَمَ كَأْسَ الْعُمَرِ كَفَّتِ الْقَدَرِ

(رامی ، ۲۰۱۸ : ۵۴)

رباعی شماره سه :

آن دم که نهال عمر من کنده شود

گر زانکه صراحی بکنند از گل من

* * *

واجزام ز یکدگر پراکنده شود

حالی که پر از می‌آش کنی زنده شود

(خیام ، ۱۳۹۶ : ۵۲)

ترجمه احمد رامی

إِنْ تَقْتَلِعْ مِنْ أَصْلِهَا صَرَحَتِي

فَضَعِ وَعَاءَ الْخَمْرِ مِنْ طِينَتِي

وَتُصْبِحِ الْأَغْصَانُ قَدْ جَفَّتْ

وَأَمْلَأَهُ تَسْرِ الرُّوحِ فِي جُبَّتِي

(رامی ، ۲۰۱۸ : ۴۸)

رباعی شماره چهار :

ابر آمد و باز بر سر سبزه گریست

این سبزه که امروز تماشاگاه ماست

* * *

بی باده گلرنگ نمی‌باید زیست

تا سبزه خاک ما تماشاگاه کیست

(خیام ، ۱۳۹۶ : ۱۲۲)

ترجمه احمد رامی

جَادَتْ بِسَاطِ الرُّوضِ كَفَّتِ السَّحَابِ

فَهَذِهِ الْخُضْرَةُ مِنْ بَعْدِنَا

فَنَزَّهَ الطَّرْفُ وَ هَاتِ الشَّرَابِ

تَنْمُو عَلَى أَجْسَادِنَا فِي الثَّرَابِ

(رامی ، ۲۰۱۸ : ۸۴)

بررسی وتحلیل :

میبینیم در ابیات شعری احمد رامی که

سبک این شاعر در ترجمه رباعیات خیام بر

شیوه ترجمه آزاد تکیه زده بود و آنچنان که

این شیوه در نقل واژه های عربی پر تصاویر

شعری به اصطلاحات و کلمات فارسی که با

همین معنایی دارای همان تصویر شعر به کار

برده بود ، زیر را به عبارات های مورد نظر

مرور می کنیم :

در رباعی شماره یک می بینیم که کلمه (

همنفس) آمد به معنای { همدم ، قرین ، همراه }

است (حسن عمید ، ۱۳۷۵ : ۴۲۱) ، آقای

رامی این واژه را (ندیم) ترجمه کرد ، این

کلمه عربیست که در لغتنامه های زبان فارسی

به معانی بسیار آمده از جمله در لغتنامه علی

اکبر دهخدا که پیرامون این واژه بیان کرده است: { [نَ] (ع ص ، ا) حریف شراب . (منتهی الارب) (ناظم الاطباء) (آندراج) (فرهنگ خطی). حریف شراب و بسا که توسعاً در مورد هر رفیق و مصاحبی استعمال شده است . (اقرّب الموارد). هم شراب . (بحر الجواهر). یار شراب . (دهار). هم پیاله . (از بحر الجواهر) (ناظم الاطباء). هم قدح . (دهار). ج ، نُدْماء { (دهخدا ، ۱۳۳۱ : ۲۶۳) می بینیم که در بیت اصلی خیام به معنی رفیق و همگام و مونس آمده است اما در حالیکه آقای رامی به عربی نقل کرده است به معنای ان تصرف نمود و جایی که در افق معنایی بزرگتر فرا گرفته شد ، (ندیم) همچنانکه آقای دهخدا در لغتنامه او آورده است که کسی مصاحب جلسه شراب مستی است .

همچنان کلمه (یاقوت کنید) در رباعی بالا که آشکار می بینیم آقای رامی تصرف با صورت ترجمه آزاد در این واژه به اصطلاح (اصفار الهموم) یعنی (زرد شدن غمها) و این تصویر شعری تشبیه میان رنگ یاقوت زرد است با رنگ غم انگیزی هماهنگ کرد . در رباعی شماره دو می بینیم واژه (دیوانه) که در معنای معروف آن در لغتنامه های معتبر زبان فارسی آمده ، علی اکبر دهخدا پیرامون این واژه ذکر کرد : ((دیوانه

. [دی نَ / نَ] (ص نسبی) از: دیو + انه ، ادات نسبت . (یادداشت مؤلف). مانند دیو . همچون دیو . در اصل بیای مجهول بوده بمعنی کسی که منسوب و مشابه دیوان باشد در صدور حرکات ناملائم و در آخر این لفظ که «هـاء» مخفی است برای نسبت و مشابهت باشد. (غیاث). منسوب به دیو و جن ، ضد فرزانه که منسوب بعقل و حکمت است . (از آندراج). || دیودیده . دیوزده . دیودار . جنی . زنجیری . دیوبخوریده . احمق . ابله . نادان . بی علم . بی دانش . (ناظم الاطباء) (دهخدا ، ۱۳۳۱ : ۱۶۱) .

اینجا ثابت شد که این واژه به معنی (مجنون و بی عقل) است اما در ترجمه رامی در این رباعی آشکار می بینیم که اصطلاح عربی (غُفَاةُ الْبَشَر) به کار برده بود ، و این آزادی در ترجمه چون مترجم در کلمه به معنای دیگر صرف نموده بود .

در رباعی شماره چهار مترجم و شاعر در همان وقت استعاره خیلی قشنگ در ترجمه این رباعی چون مصراع (ابر آمد و باز بر سر سبز گریست) به کلمات مجازی از زبان عربی نقل کرده بود و در این صورت شعری (جَادَتْ بِسَاطِ الرُّوضِ كَفُّ السَّحَابِ) ترجمه کرده بود ، اینجا می بینیم صورت ترجمه آزاد و استعاره معنایی خیلی عالی در سبک ترجمه

احمد رامی به کار برده است .

مبحث دوم :

ترجمه رباعیات خیام : -

سبک : احمد صافی نجفی

زندگانی احمد صافی نجفی :

شاعر احمد صافی نجفی در سال ۱۸۹۶م در شهر نجف تولد شد ، در سن یازدهم ساله پدر او به این عالم درود گفت و برادر بزرگش تربیت و پرورش او به عهده گرفته بود ، زندگانی سید صافی نجفی با سادگی و آسانی بود ، با این که ، حالت و شکل خارجی ناشایسته وی باعث انتقال همیشگی از شهرک به شهرک دیگر گردیده بود ، بدن او ضعیف و بینایی او سست بود و همیشه از مرض و سقم رنج می برد ، این علت ها باعث است که شاعر تندخویی و خشم انگیزی را که پر از قافیه های شعر بود ، و بر آهات درد و رنج بیماری سروده بود و از آنها انتقام می گیرد ، در سال ۱۹۲۰ م ، بعد از شکست خوردن انقلاب ملتی علیه بریتانیایی ها اشغلگران کشور عراق ، سید محمد صافی به عنوان یک جوان طرفدار شورشی به اعدام محکوم شد ، ولی سید صافی نجفی توانست به کشور ایران فرار کرد و جان خود را از ریسمان به دار آویختن نجات کرد .

سید صافی در ایران به آموزش زبان

فارسی پرداخت و به کار آموزشگار زبان عربی در مدرسه های دبیرستانی کار کرده بود ، بعد از دو سال از آن وقت درس دادن را ترک کرد و به کار ترجمه و کار روزنامه های نگاری در روزنامه های که آنجا منتشر شده اند پرداخته بود ، در آن وقت کتابهای مثنوی ، رباعیات خیام ، دیوان های حافظ ، منوچهری و سعدی و شعر معاصر ایران را خواند و با شاعران ایرانی ها چون ملک الشعرای بهار ، حیدرعلی کمالی ، جمال الممالک ، عارف قزوینی و میرزاده عشقی دوست شد ، همچنان در آن مدت به عنوان عضو انجمن ادبی انتخاب شد و به ترجمه رباعیات خیام پرداخت (ناصری ، ۱۳۹۸ : ۷) .

رباعیات خیام و سبک ترجمه احمد

صافی نجفی :

رباعی شماره یک :

روزی که گذشت هیچ از او یاد مکن

فردا که نیامده است بنیاد نکن

* * *

برنامه و گذشته فریاد مکن

حالی خوش باش و عمر بر باد مکن

(خیام ، ۱۳۹۶ : ۱۸۴)

ترجمه صافی نجفی :

دع ذکر أمس فهو قد مر
ودع ذكر غد فإنه ما وردا
لا تعن فيما لم يرد وما مضى
واشرب لئلا يذهب العمر سدى
(نجفی ، ۱۳۹۰ : ۲۲)

رباعي شماره دو :

دریاب که از روح جدا خواهی رفت
در پرده اسرار فنا خواهی رفت
* * *

می نوش ندانی از کجا آمده‌ای
خوش باش ندانی به کجا خواهی رفت
(خیام ، ۱۳۹۶ : ۸۳)

ترجمه صافی نجفی :

بأدر فسوف تعود أدراج الفنا
وستترك الجثمان منك الروح
واشرب وعش جذلاً فلسـت بعالم
من أين جئت وأين بعد تروح
(نجفی ، ۱۳۹۰ : ۱۷)

رباعي شماره سه :

جامی است که عقل آفرین میزندش
صد بوسه ز مهر بر جبین میزندش
* * *

این کوز مگر دهر چنین جام لطیف
می‌سازد و باز بر زمین میزندش
(خیام ، ۱۳۹۶ : ۲۸۵)

ترجمه صافی نجفی :

وَجَامٍ يَرُوقُ الْعَقْلُ لُطْفًا وَرَقَّةً
وَيَهْفُو عَلَيْهِ الْقَلْبُ مِنْ شِدَّةِ الْحُبِّ
تَقَنَّ حَرَافُ الْوُجُودِ بِصُنْعِهِ
وَيَكْسِرُهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَى التُّرْبِ
(نجفی ، ۱۳۹۰ : ۲۶)

رباعي شماره چهار :

چون لاله به نوروز قدح گیر بدست
با لاله‌رخی اگر تو را فرصت هست
* * *

می نوش به خرمی که این چرخ کهن
ناگاه تو را چو خاک گرداند پست
(خیام ، ۱۳۹۶ : ۷۷)

ترجمه صافی نجفی :

كن كالشقائق ممسكا كأسا لـدى
النـيروز مع وردية الـوجنات
واشرب فإنـك سوف تصبح كالثرى
ضعت بسير الدهر ذي النـكبات
(نجفی ، ۱۳۹۰ : ۱۵)

رباعي شماره پنج :

در دایره‌ای که آمد و رفتن ماست
او را نه بدایت نه نهایت پیداست
* * *

کس می نزنند دمی در این معنی راست
کاین آمدن از کجا و رفتن بکجاست
(خیام ، ۱۳۹۶ : ۱۱۸)

ترجمه صافی نجفی :

ليس لذا العالم ابتداء

يبدو ولا غاية وحد

ولم أجد من يقول حقا

من أين جننا وأين نغدو

(نجفی، ۱۳۹۰: ۴)

بررسی و تحلیل :

در رباعی شماره یک می بینیم که شاعر

و مترجم نجفی در این رباعی مصراع اخیر

(حالی خوش باش و عمر بر باد مکن) با

ترجمه آزادانه و نقل بی بند و قید به زبان

عربی با این اصطلاحات و کلمات پر معنایی

عربی (واشرب لئلا يذهب العمر سدى) به

کار برده است

در رباعی شماره دو کلمه (پرده اسرار)

در صیغه مجاز نقل کرده بود، این کلمه در

فرهنگ حسن عمید در این معانی آمده است

: ((پرده یا چیزی که برای جلوگیری از

نور، جلو پنجره یا در نصب می‌کند. روپوش.

(موسیقی) تغییر ارتعاشی میان دو نت متوالی

به جز می و فا، و سی و دو. [قدیمی] پوشش؛

حجاب. [قدیمی [چادر]] (دهخدا، ۱۳۳۱

: ۱۷۹).

در ترجمه به زبان عربی این رباعی را

در صورت : (بدر فسوف تعود أدراج الفنا)

و این نوعی از انواع ترجمه که در همه معانی

و کلمات تصرف نمود و شکلگیری استعاری

جدید را ساخته کرده است.

در رباعی شماره پنج همچنان می بینیم

که آقای نجفی در ترجمه این رباعی تصرف

آزادانه خیلی اشکار به دست گرفت چون اصل

این رباعی در شعر خیام فارسی : (در دایره‌ای

که آمد و رفتن ماست) ولی اگر نگاه بکنیم به

بیت مترجم : (ليس لذا العالم ابتداء) آشکار

است که تصرف و شیوه مجازی در نقل این

رباعی به کار برده است

نتیجه‌گیری

سبک ترجمه ادبیات به دو شاخه نظم و نثر

به ویژه ترجمه ابیات شعری از سختگی و

زحمت کشیدگی فراوان برخوردار است تا

آنجا که بعضی از این نوع متون ادبیاتی از

نثر و نظم قابل ترجمه نیست، اما بعضی از

برجسته ترین مترجمان که در هر دو هنر

امتیاز داشته اند یعنی مترجم و در همان وقت

شاعر می باشند، بسیاری از متون ادبیاتی از

زبان به زبان دیگر در زیباترین و استوارترین

صورت نقل کرده اند.

در این بحث به یکی از شاهکارهایی

ادبیاتی یعنی اشعار رباعیات عمر خیام و سبک ترجمه های آن به عهده گرفتم تا بیان چه شیوه مناسب و سبک درستکارانه را در نقل ابیات اشعار رباعیات خیام بررسی کردم از راه سبک و شیوه دو شاعر و در همان وقت مترجم عربی و چه گونه نقل کرده بودند ، آنها شاعر عراقی احمد صافی نجفی و شاعر مصری احمد رامی تا به خوانندگان متون ادبیات زبان و فارسی و علاقمندان این زبان یک منبع علمی و پژوهشی تهیه بکنیم .

منابع و مأخذ

رباعیات الخیام - احمد رامی - چاپخانه دار الشروق - قاهره - ۲۰۰۰ م .
رباعیات خیام - عمر خیام نیشابوری - انتشارات روزنه - تهران - ۱۳۹۶ ه.ش .
بررسی تغییر دلالت های زمان در ترجمه صافی نجفی از رباعیات خیام - فرشته ناصری - دوفصلنامه پژوهش های ترجمه در زبان و ادبیات عربی - دانشگاه تهران - سال ۹ - شماره ۲۰ - ۱۳۹۸ ه.ش .
رباعیات عمر الخیام - ترجمه احمد رامی - کتاب الکترونیکی - ۲۰۱۸ :

Source: www.bnatsa.com

To PDF: www.al-mostafa.com

ترجمه احمد صافی نجفی از رباعیات خیام با رویکرد زبان شناختی - دکتر منصوره زرکوب - دانشگاه اصفهان - ۱۳۹۰ ه.ش .
فرهنگ عمید : حسن عمید ، انتشارات امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۷۵ ه.ش .
دهخدا ، علی اکبر ، لغتنامه ، تهران ، ۱۳۳۱ ه.ش .